

مطالعه کیفی در تحقیقات محیطی

گروه روش شناسی معاونت پژوهش و تولید علم

چکیده

در روش جستجوی محیطی، داده ها را از موارد نسبتاً زیادی در یک زمان معین جمع آوری می کنند، در این روش، مشخصات محیط مورد توجه نیست، بلکه با رخدادهای کلی سروکار دارند که نتیجه انتزاع داده هایی است که از موارد متعدد به دست آمده است. مطالعه کیفی که از روش های جستجوی محیطی با سازوکاری که بتواند آنچه را که هست و باید باشد، ترسیم و تفسیر کرده و به شرایط یا روابط موجود عقاید متداول، فرایندهای جاری، آثار مشهود و با روند های^۱ در حال گسترش توجه خاصی پیدا کند، هر چند این توجه در درجه اول منوط به زمان حال است، اما غالباً رویداد ها و آثار و روند ها را نیز که به شرایط آینده مربوط می شوند، توجه قرار می دهد. در این تحقیق که زیر نظر دکتر حسین عصاریان، استادیار و عضو هیات علمی دانشگاه عالی دفاع ملی انجام گرفته است، سعی شده است با بررسی فعالیتهای اکتشافی محیطی و روشمند در تحقیقات کیفی، انواع روش های مربوط را استخراج و جهت مقایسه و بررسی آنها در حوزه مطالعات محیط مورد بررسی قرار داد.

کلید واژه ها

روش شناسی، تحقیق کیفی، مطالعه محیطی، رخداد شناسی

مقدمه

مطالعات کیفی می تواند برآورد، موقعیت یک پدیده را در یک محیط خاص توصیف کند. این روش، محیط را بدون هیچ گونه قضاوت بلکه توأم با ارزش گذاری توصیف و تبیین می کند ولیکن برای توضیح و تبیین دلایل زمینه ساز پدیده های محیطی کوششی به عمل نمی آورد و توصیه ای را ارائه نمی کند. هرچند ممکن است با عقاید، روند ها و رخدادها و یا شرایط موجود در آن سروکار داشته باشد. برآورد محیط چنانکه معمولاً در مطالعات راهبردی به کار می رود پیشرفت و یا آسیب ها را در جهت اهداف راهبردی و در یک زمان معین، توصیف می کند. مثلاً در برنامه برآورد ملی از پیشرفت و توسعه یک کارکرد در سطح ملی با اجرای آزمون ها و با استفاده از روش نمونه گیری داده ها به گونه ای عمل می کند که به همه ی مجموعه آزمون ها در مورد این راهبرد خاص به طور کامل پاسخ دهد و اگر این برنامه راهبردی برای تحقیق در مورد تاثیر یک روش یا یک برنامه خاص طرح ریزی شود، بسیاری از متغیرها را که زمینه ساز پیشرفت در این حوزه راهبردی می باشند را از طریق آزمایش شفاف می سازد و در نهایت قضاوتهایی در باره رضایت بخش بودن و یا برآورده شدن انتظارات محیط مورد نظر به عمل می آورد.

ارزشیابی، همراه با عناصری از قضاوت جزئی، توأم با ارزش گذاری و امتیازدهی، مطلوب بودن و یا موثر بودن فرایند و یا برنامه چشم انداز و گاهی نیز توصیه ای اساسی، از اقدامات دیگر مطالعات کیفی است. مشاهدات مستقیم اعم از عمیق و نیمه عمیق معمولاً نتیجه چنین مطالعات و ارزشیابی هستند. در این مطالعات، ماموریتها و برنامه ها مورد بررسی قرار می گیرند تا میزان ثمر بخشی آنها در تحقق هدف های پذیرفته شده، مشخص و اغلب با توصیه هایی راهبردی در جهت توسعه اقدامات همراهند.

بیان مسأله و اهمیت تحقیق

تحقیق کیفی، که گاهی به عنوان تحقیق غیر تجربی نامیده می شود، با روابط بین متغیرها، آزمودن فرضیه ها، پروراندن مفاهیم و قوانین کلی، اصول و یا نظریه هایی که

دارای روائی جهان شمول است نیز سروکار دارد. چنین تحقیقی به روابط تابعی^۱ بیشتر توجه دارد. انتظار می رود که اگر متغیر A به طور سیستماتیک با متغیر B مربوط باشد، احتمال پیش بینی پدیده ای امکان پذیر شده و نتایج حاصل احتمالاً فرضیه جدیدی را مطرح می کنند که باید مورد آزمایش قرار گیرد.

برخلاف طرح تجربی کمی، محقق در اجرای یک طرح تحقیق کیفی، متغیرها را دست کاری نمی کند و یا برای وقوع رویدادها شرایطی را به وجود نمی آورد، بلکه به دنبال کشف، حرکت می کند.

در واقع، اگر هیچ گونه مشاهده یا تحلیلی نیز انجام نمی گرفت، وقایعی که اکنون مشاهده و یا کشف می شوند وقایعی است که اتفاق افتاده اند و تحقیق کیفی شامل بررسی وقایعی است که قبلاً اتفاق افتاده اند و ممکن است به وضعیت زمان حال ارتباط داده شده و یا به آینده تعمیم داده شوند.

روش تحقیق کیفی به ویژه برای مطالعه در علوم رفتاری در محیط های مورد تحقیق مناسب است، زیرا شرایط بروز بسیاری از انواع رفتارهایی را که مورد علاقه محقق است نمی توان در یک موقعیت خاص و با یک بررسی ساده محقق دریافت و یا ایجاد کرد. حتی پیگیری بعضی از متغیرهای مهم برای محقق به عنوان موضوع مطالعه، ممکن است فراهم نبوده و یا ملاحظات و محدودیت ها غالباً مانع از آن شود.

البته شباهت های زیادی که میان انواع مطالعات کیفی وجود دارد ممکن است سبب شود که در نگاه اول نتوان آنان را به آسانی از یکدیگر متمایز نمود، از جمله ویژگی هایی که درباره همه آنها صادق است عبارتند از، طرح پرسش های منظم، نیاز به تفکر، تعمیق و تخصص، در حوزه مورد کاوش عینیت و اجرای توأم با دقت، همه اینها به توسعه دانش کمک می کنند و به دانستنی های پیشین محقق می افزاید. نکته دیگر آن که در همه آنها از فنون مشابه مشاهده محیط، توصیف و تحلیل استفاده می شود. تفاوت میان آنها به انگیزه پژوهشگر، نحوه کار با داده ها، کیفیت استنتاج و استفاده از یافته ها و استدلال منطقی مربوط می شود.

^۱ - Functional Relationship

ادبیات تحقیق

مطالعات کیفی مطالعاتی هستند که در آنها توصیف مشاهدات معمولاً به صورت کمی بیان نمی شوند. البته مراد آن نیست که در این نوع مطالعات اندازه های عددی به هیچ وجه به کار نمی رود، بلکه منظور این است که در آنها روش های دیگر توصیف داده ها بیشتر مورد تاکید است.

پیاژه دانشمند معروف که بیش از چهل سال در زمینه مسائل بیولوژیکی به مطالعات پرداخت، به این نتیجه رسید که توصیف های غیر کمی برای توضیح رفتارهای انسانی مفید واقع می شود. روش کیفی او که به عنوان ارزش شناسی تکوینی^۱ شناخته شده است، روش دیگری را برای مشاهده یادگیری رفتار و چگونگی رشد آدمی مطرح کرده است.

پیاژه منطق عملکرد های خود را بر مبنای مشاهدات خود در موارد و مسائلی که حل آنها مستلزم استدلال و به کار بردن منطق بود، استوار ساخت.

در بعضی از انواع پژوهش ها ممکن است پیشامد ها و خصائص را به گونه مقتضی و به روش کیفی توصیف کرد. عناوین زیر مثال هایی در این مورد است:

تاثیر یک رخداد سیاسی بر انتخابات رئیس جمهور.

نفوذ رهبران سیاسی در نا آرامی های اجتماعی کشور لبنان.

رفتار تروریست ها در عراق عامل تغییر اجتماعی.

خانواده قبیله ای و نفوذ آن در روش های پرورش دین در پاکستان.

نفوذ اعتقادات مذهبی در مورد نگرش سلطه گری امریکا در سطح منطقه.

نفوذ پایگاه اجتماعی - اقتصادی حزب مسلم لیگ در انتخابات ایالتی پاکستان.

برای نتیجه گیری از بحث مطالعه کمی و کیفی، لازم است به چند نکته مهم توجه داشت. نباید سعی کرد که میان مطالعات کمی و کیفی، یک خط مشخص و قطعی کشید. تفاوت این دو، مطلق نیست بلکه در میزان تاکید بر یکی از دو روش کمی و کیفی است. تاکید بر یکی از این دو روش را نباید دلیل برتری آن بر روش دیگر دانست.

1 - Piaget

2 - Genetic epistemology

استفاده از یکی از این دو روش به چگونگی متغیرهای مورد نظر و هدف های پژوهشگر بستگی دارد.

شاید تحقیقات کیفی، به گونه سنتی، روش کمی را مورد تاکید قرار داده است. اما بسیاری از پژوهشگران احساس می کنند که مطالعات کیفی از مشی اصلی تحقیقات سنتی دیگر به دور است و تنها می توان بعضی از روش های آماری را به عنوان مکمل روش کیفی تقویت کرد.

تحقیق های کیفی دارای مشخصاتی هستند که آنها را از دیگر انواع تحقیقاتی که پیش از این تجربه شده است متمایز می کند.

۱- آنها تجربی نیستند، زیرا با روابط میان متغیرهای دست کاری نشده در موقعیت های طبیعی و نه موقعیت های ساختگی سروکار دارند. از آنجا که وقایع یا شرایط قبلاً اتفاق افتاده اند یا هم اکنون موجودند، پژوهشگر، متغیرهای مناسب را برای تحلیل روابط آنها انتخاب می کند.

۲- در آنها فرضیه هایی ساخته و آزموده می شود.

۳- برای رسیدن به تعمیم ها یا قوانین کلی، روش های منطقی و استدلالی استقرایی-قیاسی را به کار می برند.

۴- در این تحقیقات غالباً روش های نمونه گیری را به کاری می برند تا هنگام استنباط خصایص جامعه از روی مشاهده نمونه بتوانند خطای آن را برآورد کنند.

۵- متغیرها و روش ها را هر اندازه که ممکن است دقیق و کامل توصیف می کنند به گونه ای که سایر پژوهشگران بتوانند تحقیق را تکرار نمایند.

در تجزیه و تحلیل اوضاع سیاسی، اجتماعی، یا اقتصادی یکی از نخستین گام ها به دست آوردن حقایقی است درباره وضعیت مورد نظر یا تهیه تصویری از وضعیت موجود یا وضعیتی که در حال ظهور است. این داده ها ممکن است از راه کنکاش محیطی حاصل شود. برخی دیگر از این حقایق را می توان از مطالعه یک گروه جزء بدست آورد که با دقت از تمامی محیط انتخاب شده است و گاهی نیز از کاوش شاخص های شکل دهنده یا یک میزگرد خبرگی که تنها گروه مسلط و مجرب در آن شرکت می کنند به دست می آید. کنکاش محیطی نوع مهمی از این مطالعه به شمار می رود، بنابراین آن را نباید با کارهای پیمایشی و همبستگی روابط متغیرها و جمع آوری داده ها و جدول بندی

ارقام اشتباه کرد. این جستجو دارای مساله ای کاملاً تعریف شده و هدف های مشخص و مستلزم تخصص و برنامه ریزی توأم با ابتکار، تجزیه و تحلیل و تفسیر دقیق داده های جمع آوری شده و تهیه گزارش ماهرانه و منطقی و شهود گونه از روابط استدلالی فیما بین یافته هاست.

رعایت اصول اخلاقی در مطالعات محیطی

محققان باید علاوه بر عملی بودن، شفافیت (وضوح) و اهمیت بخشیدن به موضوع و روش، اخلاقیات را در تحقیق محیطی در نظر بگیرند. علم اخلاق به پرسش هایی در مورد درستی یا نادرست بودن مشاهدات در محیط اشاره دارد. هنگامی که در یک تحقیق محیطی به اخلاقیات فکر می شود، محققان می باید از خود بپرسند که آیا انجام یک پژوهش خاص در این مورد کار درستی است یا خیر؟ آیا در اینجا مواردی از بررسی وجود دارد که نباید انجام شود؟ هنگامی که محققان در مورد اخلاقیات فکر می کنند، سوال اساسی که در این خصوص پرسیده می شود این است که آیا در نتیجه تحقیق هیچ گونه زیان به منافع کسی وارد می شود یا خیر؟ طبیعتاً هیچ محقق نمی خواهد برای هیچ یک از سوژه ها در یک پژوهش تحقیقاتی اتفاقی بیافتد. از آنجا که این امر یک مقوله مهم است، نیازمند بحث در مورد آن هستیم.

الف. در طرح ریزی یک مطالعه، محقق مسؤلیت ارزیابی دقیق مقبولیت اخلاقی آن را به عهده دارد. به همان میزان که سنجش ارزش های انسانی و علمی توافق بر هر اصلی را پیشنهاد می کند، محقق یک وظیفه به همین نسبت جدی را جهت جستجوی توصیه اخلاقی و نیز رعایت الگوهای حفاظت برای حفظ و حمایت از حقوق افراد در محیط بر دوش خود احساس می کند.

ب. توجه به این نکته که آیا شرکت کننده در یک مطالعه ی برنامه ریزی شده در معرض خطر محیطی خواهد بود یا در معرض کمترین خطر طبق استانداردهای شناخته شده می باشد، یکی از نگرانی های اخلاقی اولیه برای محقق می باشد.

پ. محقق همیشه مسؤلیت تخمین عمل اخلاقی را در تحقیق بر عهده خواهد داشت. هم چنین محقق مسؤل رفتار اخلاقی شرکت کنندگان در تحقیق توسط همکاران، دستیاران، دانشجویان و کارگران هست که به هر حال، همگی آنها وظایف مشابهی (یکسانی) را بر عهده دارند.

ت. به جز در مورد تحقیقات دارای حداقل ریسک، محقق پیش از شرکتِ شرکت کنندگان در تحقیق، یک توافق درست و روشن با آنها می کند و وظایف و مسؤولیت های هر کدام را مشخص می کند. محقق وظیفه احترام گذاشتن به همه تعهدات و قول های مندرج در توافق نامه را بر عهده دارد. محقق، شرکت کنندگان را از همه جنبه های تحقیق که به طور منطقی انتظار می رود اشتیاق آنها را جهت مشارکت تحت تاثیر قرار دهد، آگاه می سازد و تمامی جنبه های دیگری از تحقیق را که شرکت کنندگان در مورد آن سوال می کنند، توضیح می دهد. ناتوانی در افشای کامل (جنبه های تحقیق)، پیش از حصول رضایت آگاهانه نیازمند حفاظت های اضافی جهت آسایش و شأن شرکت کنندگان در تحقیق است. علاوه بر این تحقیق با کودکان یا با شرکت کنندگانی که دارای اختلالاتی هستند که درک و یا ارتباط با آنها را محدود می کند، نیاز به برنامه هایی حفاظتی خاصی دارد.

رویکرد مطالعه و تحلیل

تحقیق کیفی، در پی آن است که با تحلیل روابط میان متغیرها پاسخ سوالات خود را پیدا کند. چه عواملی به نظر می رسد که ممکن است به رویدادهای خاص، نتایج، شرایط و یا انواع رفتار مربوط باشد؟ چون اغلب به وجود آوردن یک رخداد در عمل ممکن نیست، بنابراین تجزیه و تحلیل حوادث ممکن است تنها راه عملی برای مطالعه روابط علیت با حوادث در گذشته، حال و آینده باشد.

محیط نگاری

محیط نگاری یکی از پر مصرف ترین نوع پژوهش در حوزه های « راهبردی » و « امنیتی » است و دارای دامنه وسیعی از مطالعات پژوهشی است. قابل توجه است که این پژوهش در علوم راهبردی دارای تاریخچه ی طولانی است و بخش اعظمی از رشد آن مدیون دانش سیاسی است.

محیط نگاری به منظور اندازه گیری نگرش ها، نظریات یا ارتباطات با هر تعداد متغیر در شرایط طبیعی یک محیط به کار برده می شود. به عبارت دیگر می توان گفت این روش به سوالاتی از قبیل چگونگی توزیع و ارتباط متغیرهای مورد نظر در یک محیط

پاسخ می دهد. به منظور روشن شدن مطلب بهتر است گفته شود محیط نگاری به طور اساسی با سوال پژوهشی «چه هست» سروکار دارد و البته اگر امکان داشته باشد کوششی است برای تشریح آنچه هست.

تحلیل روند

یکی از انواع طرح های طولی است. در این طرح کل جامعه در طی مراحل زمانی مختلف مورد پژوهش قرار می گیرد. در برخی مواقع نمونه گیری تصادفی در زمان های متفاوت صورت می گیرد. بنابراین نمونه ها متفاوت اند؛ اما همه آنها از یک جامعه گزینش می شوند. این نوع مطالعه اغلب برای پژوهش درباره نگرش ها یا برنامه ها و نظریات عالی در طی زمان طولانی، مورد پیاده سازی استفاده قرار می گیرد. برای مثال در مطالعه‌ی دامنه تغییرات نگرش مردم نسبت به احزاب سیاسی که هر سال نمونه ای به صورت تصادفی از جامعه انتخاب می شود و نگرش های آنها اندازه گیری می شود، یک لایه اجتماعی ممکن است بیش از یک بار به عنوان عضوی از نمونه انتخاب شود.

مطالعات پانل

یکی دیگر از طرح های طولی در تحقیقات کیفی مطالعه ی پانل است که عبارت است از جمع آوری داده در نمونه ای از افراد خبره در زمان های متفاوت. به عبارت دیگر مطالعه پانل نوعی مطالعه ی طولی است که در آن یک نمونه دو بار یا بیشتر مورد مصاحبه قرار می گیرد. این نمونه هم می تواند نماینده ی یک جامعه معین باشد و هم نماینده جامعه مورد نظر و لیکن برخی این نوع مطالعه را با روش جمع آوری اشتباه می گیرند در حالی که مطالعه پانل می تواند در همان حال موضوع ساز، موضوع پرداز و پایان دهنده باشد.

یکی از فواید مطالعات پانل این است که پژوهشگر را قادر می سازند که نه تنها تغییر را اندازه گیری کند، بلکه نتیجه تغییر را نیز مشخص کند. هم چنین در مطالعه ی پانل می توان نظم موقتی متغیرها را نیز مورد مطالعه قرار داد. چنین مطالعاتی زمانی مهم است که پژوهشگران به دنبال تفسیر روابط علت و معلولی باشند. فرض کنید علاقه مندیم نگرش خبرگان سیاسی را نسبت به مسایل دیپلماسی کشور و ارتباط آن را

با الگوهای سیاست خارجی بسنجیم. اگر همه خبرگان نگرش سیاسی داشته باشند آیا این امر به علت آموزش است یا این که این نگرش قبل از آن در قالب تجربه وجود داشته است؟ و آیا این نگرش اثری در این که تغییری صورت گیرد یا نه، دارد یا خیر؟ بدون نوعی نظم که کدام ابتدا اتفاق افتاده است هیچ راهی برای تفسیر احتمال رابطه ی علت و معلولی وجود ندارد.

در انجام پژوهش های محیط نگاری، پژوهشگر داده هایی را از نمونه ای از جامعه یا کل جامعه به منظور ارزیابی پدیده ها و چگونگی توزیع و ارتباط بین آنها که در محیط طبیعی اتفاق افتاده اند جمع آوری می کند. (کرلینگر ۱۹۶۴) عبارت « پدیده هایی که به طور طبیعی در محیط اتفاق می افتند» به این امر اشاره می کند که در تحقیقات محیطی به صورت تصادفی یا آن گونه که در پژوهش های آزمایشگاهی وجود دارد امکان پذیر نیست. به طور کلی این پژوهش می تواند محله ای، ملی یا بین المللی باشد. یک نمونه از سوال پژوهشی که در زمینه یابی می تواند مورد استفاده قرار گیرد.

طرح تحقیقات محیطی

طرح های پژوهشی که در تحقیقات به کار برده می شود به دو دسته تقسیم می شوند:

۱- طولی

۲- مقطعی

ملاک و معیاری که موجب تمایز این دو نوع طرح از یکدیگر می شود هدفی است که اطلاعات در رابطه با آن جمع آوری می شوند

طرح های طولی

طرح های طولی شامل طرح هایی است که در آنها اطلاعات مورد نیاز در طول یک مدت زمان با فاصله های مشخص زمانی جمع آوری می شود. مدت زمان پژوهش در برخی موارد کوتاه است و در برخی طولانی و ممکن است چندین سال طول بکشد در هر حال در این طرح اطلاعات ممکن است در دو یا چند زمان متفاوت جمع آوری شوند.

تحلیل عملکرد

تجزیه و تحلیل عملکردها با روش هایی که افراد در راهبرد خود اعمال می کنند چه در سیاست و چه در انواع مختلف موقعیت های اجتماعی دارای اهمیت است. این فرایند تحلیل را می توان در هر یک از زمینه کاری و در تمام سطوح مسؤلیت به کار برد. انجام این کار در مدیریت های سیاسی که در آنها مهارت ها و شایستگی کاری مورد نیاز به دقت مطالعه می شود و دامنه پیچیدگی رفتارها، دارای گسترش خاص خود می باشد مفید می باشد.

در نظام های آموزشی و پژوهشی، نقش واحد ها، موضوعات مدیران و روابط بین آنها به دقت تجزیه و تحلیل شده است تا معلوم شود این افراد چه می کنند و باید از عهده انجام چه کاری برآیند.

برآورد و ارزیابی رخدادها

برای حل مساله یا طرح تبعات یک رخداد ممکن است چند نوع از اطلاعات مورد نیاز باشد. این داده ها ممکن است از طریق روش های برآوردی یا ارزشیابی محیطی جمع آوری شوند.

نوع اول این اطلاعات بر شرایط موجود مبتنی است. ما حالا کجا هستیم؟ از کجا شروع کنیم؟ این داده ها ممکن است از راه تبیین کیفی، منظم و تجزیه و تحلیل تمام جنبه های مهم موقعیت محیط مزبور جمع آوری شود و یا آن که با توجه به مقاصد یا هدف ها ممکن است از مطالعه آنچه که فکر می کنیم ظهور نیازها و یا احتمالا مطالعه شرایطی که حاکم است و با آنچه که به نظر متخصصان سبب بروز رخداد و یا فاصله وضع موجود با شرایط مطلوب و مناسب است، به تحقیق محیط پیردازیم.

نوع سوم این است که چگونه می توانیم به مدیریت مطلوب رخداد برسیم. این تجزیه و تحلیل ممکن است مستلزم شناخت تجاربی باشد که دیگران در موقعیت های مشابه با آن درگیر بوده اند و نیز ممکن است شامل عقاید متخصصانی باشد که احتمالا بهترین راه رسیدن به هدف را می دانند.

در برخی از مطالعات فقط بر یکی از این جنبه های حل مساله تاکید می شود. در بعضی دیگر ممکن است دو یا حتی سه مورد از این هدف ها را بررسی کنند گر چه یک مطالعه لزوماً همه مراحل لازم برای حل مساله را در بر نمی گیرد. اما ممکن است تنها با توضیح یکی از مراحل لازم، از توصیف و تبیین محیط رخداد تا ایجاد راهی به سوی هدف، سهم ارزنده ای را در این مورد ایفا کرد

تحلیل محتوا

در بسیاری از زمینه های تحقیقی اسناد و مدارک، منابع مهم کسب داده ها به شمار می روند و روش تجزیه و تحلیل آنها همانند روشی است که پدیدار شناسان به کار می برند در این تحلیل، توضیح بعضی از پدیده ها در زمان معین و یا گسترش آن در طول زمانی مشخص مورد توجه است فعالیت هایی را که در تحقیق کیفی انجام می شود، ممکن است به صورت شناخت مساله، تنظیم فرضیه، نمونه گیری و مشاهده منظم روابط میان متغیرها که ممکن است به تعمیم بیانجامد طبقه بندی کرد تحقیق کیفی در افزایش دانش در زمینه پژوهشی و در توضیح وقایع خاص سیاسی و اجتماعی هدف های مفیدی را دنبال می کند

موارد زیر به عنوان منابع داده ها و تجزیه و تحلیل مدارک به کار می روند

مطالب ثبت شده، یادداشت ها، فرم های چاپ شده نامه ها، زندگی نامه های شخصی، خاطرات انشاها، مقالات و یا سایر آثار علمی، کتاب ها، نشریات دوره ای، بولتن ها یا کاتالوگ ها، اشعار که لزوماً از روائی مناسبی برخوردار نیستند اما باید با اتکا به روش کیفی اعتبار مورد نظر محقق را کشف و اثبات کرد پدیدار شناسی اسناد به کار برده شده در تحقیق کیفی باید با همان دقت مورد نقد و بررسی قرار گیرند نه تنها درستی و مستند بودن مدرک مهم است بلکه روائی محتوایی آنها نیز حائز اهمیت است از وظایف پژوهشگر این است که قابلیت اعتماد همه داده های به دست آمده از منابع مستند را به اثبات برساند

در تجزیه و تحلیل اسناد و مدارک باید به هدف های زیر توجه داشت (برای روشن شدن مطلب مثال هایی از مطالعات واقعی ارائه می شوند)

۱-توصیف روش های در حال اجرا یا وضعیت های متداول

- ۲- کشف اهمیت نسبی موضوعات یا مسائل و میزان علاقه مندی نسبت به آنها.
 - ۳- کشف سطح دشواری و فهم مطالب ارائه شده در یک حوزه ادبی یا دیگر نشریات آموزشی.
 - ۴- ارزشیابی توأم با سوگیری، تعصب یا تبلیغ در ارائه های علمی، سیاسی و یا...
 - ۵- تجزیه و تحلیل استفاده از علائم و نشانه ها که نمایانگر اشخاص، احزاب سیاسی، موسسات، کشورها یا نقطه نظرها است.
 - ۶- شناخت سبک سیاسی، فرهنگی یا اقتصادی یک نخبه و یا یک حوزه.
 - ۷- توضیح برخی از عوامل اتفاقی در رابطه با بعضی نتایج، اعمال یا رویدادها
- تجزیه و تحلیل سند یا محتوا باید هدف های مفیدی را در ارزشیابی یا توضیح روش های اجتماعی و یا آموزشی دنبال کند چون زمینه های مهم زیادی برای انجام تحقیق وجود دارد بنابراین طرح ریزی مطالعاتی که صرفاً به منظور شمارش و جدول بندی داده ها انجام می گیرد کمتر قابل توجیه است.

محدودیت تحلیل محتوا

از تحلیل محتوا به تنهایی نمی توان به عنوان مبنایی برای تعیین اثرات محتوا بر مخاطبان استفاده کرد. هم چنین، یافته های یک تحلیل محتوای خاص به چارچوب مقوله ها و تعاریف مورد استفاده در تحلیل محدود می شود محققان ممکن است از تعاریف و نظام های طبقه بندی مختلفی جهت اندازه گیری یک مفهوم استفاده کنند در تحقیق در زمینه رسانه های گروهی، این مشکل به بهترین وجه در مطالعات میزان خشونت در برنامه های تلویزیونی مشهود است. برخی محققان خشونت طنز گونه را از مطالعه خود حذف می کنند، در حالی که دیگران آن را یک بعد مهم به شمار می آورند. بدیهی است در مقایسه مطالعات مختلف تحلیل محتوا باید دقت بیشتری کرد و چنانچه از ابزارهای اندازه گیری مختلفی استفاده کنند بدیهی است که به نتایج مختلفی خواهند رسید.

بالاخره تحلیل محتوا در اغلب موارد فعالیتی وقت گیر و هزینه بر است. بررسی و طبقه بندی حجم زیادی از محتوا و اطلاعات، اغلب کاری پر زحمت و ملال آور است.

به طور کلی تحلیل محتوا در چندین مرحله مختلف انجام می شود. در واقع، مراحل اولیه تحلیل محتوا را می توان با هم ترکیب کرد این مراحل عبارتند از:

۱. صورت بندی سوالات یا فرضیه های تحقیق.
۲. تعریف جامعه مورد پژوهش.
۳. انتخاب نمونه مناسب از جامعه.
۴. انتخاب و تعریف واحد تحلیل.
۵. مقوله بندی محتوای مورد تحلیل.
۶. طراحی یک نظام کمی سازی.
۷. آموزش کدگذاری و انجام یک مطالعه مقدماتی.
۸. کدگذاری محتوا طبق تعاریف به عمل آمده.
۹. تحلیل داده های جمع آوری شده.
۱۰. نتیجه گیری.

با این حال، این که چنین اطلاعاتی برای مخاطبان واجد ارزش می باشد، محل تردید است.

مطالعه و تدوین ادبیات تحقیق بسیار ضروری است. منابع تدوین فرضیه شبیه به منابع فرضیه در دیگر روش های تحقیق است. یک سوال تحقیقی ممکن است طبق نظریه موجود، تحقیقات قبلی، مشکلات عملی، یا به عنوان پاسخی نسبت به تغییرات شرایط اجتماعی، طرح شده باشد و برای مثال، ممکن است تحقیقی این پرسش را که آیا گسترش و توسعه نهضت زنان باعث ایجاد تغییر در شیوه نمایش زنان در تبلیغات شده است مطرح کند. تعریف خوب سوالات یا فرضیه های تحقیق امکان افزایش دقت و حساسیت محتوای مقوله ها را که به نوبه خود به جمع آوری داده های ارزشمندتر کمک می کند، میسر می سازد.

تعریف جامعه مورد پژوهش

برای تعریف جامعه ضروری است چارچوب محتوای مورد مطالعه مشخص شود. این کار مستلزم یک تعریف عملیاتی مناسب از جامعه مورد نظر است. اگر محقق علاقه مند به تحلیل محتوای کارکردهای فرهنگی - اجتماعی است، باید «کارکردهای فرهنگی -

اجتماعی» را تعریف کند. او هم چنین باید سوال کند که کدام دوره زمانی را می خواهد مطالعه کند: ۶ ماه گذشته؟ فقط یک ماه؟ اصولاً برای تعیین جامعه مناسب جهت تحلیل محتوا از دو بعد زمینه موضوع و دوره زمانی استفاده می شود

انتخاب نمونه

پس از تعیین و تعریف جامعه، یک نمونه، از آن انتخاب می شود. گرچه بسیاری از روش ها و نکاتی که قبلاً در مورد روش نمونه گیری گفته شد در اینجا هم قابل استفاده است. با این حال نمونه گیری برای تحلیل محتوا نیازمند برخی ملاحظات خاص است. از یک سو، برخی مطالعات تحلیل محتوا با مقدار محدودی از داده ها سروکار دارند و از این رو می توان تمام محتوا را مورد پژوهش قرار داد از سوی دیگر، در برخی از مطالعاتی که در زمینه ی رسانه ها با روش تحلیل محتوا انجام می شود، نمونه گیری چند مرحله ای این فرایند، معمولاً مشتمل بر دو یا سه مرحله است. مرحله اول معمولاً نمونه گیری از منابع محتوا است.

واحد تحلیل کوچک ترین عنصر یا جزء تحلیل محتوا است، اما بیشترین اهمیت را دارد. در محتوای نوشتاری، واحد تحلیل ممکن است یک کلمه، نماد، موضوع (یک ادعا یا اظهار نظر در مورد یک موضوع)، یا یک مقاله یا گزارش باشد.

در قلب هر تحلیل محتوا، نظام مقوله ای که برای طبقه بندی محتوا استفاده می شود، قرار دارد. البته دقتی که در این نظام می شود با توجه به موضوع مورد مطالعه متفاوت است. هر نظام طبقه بندی باید مانع، جامع و پایا باشد. نظام طبقه بندی مانع، نظامی است که بر اساس آن یک واحد تحلیل را فقط و فقط در یک طبقه بتوان قرارداد. اگر محقق دریابد که برخی واحد ها را هم زمان می توان در دو طبقه قرار داد تعریف آن طبقات باید مورد تجدید نظر قرار گیرد.

علاوه بر مانع بودن، طبقه بندی تحلیل محتوا باید جامع نیز باشد و برای تمام واحد های تحلیل جا و طبقه ای وجود داشته باشد.

نظام طبقه بندی هم چنین باید پایا باشد یعنی کدگذاری مختلف باید در اکثر موارد در مورد طبقه مناسب برای هر واحد تحلیل توافق داشته باشد. این توافق معمولاً در تحلیل محتوا به عدد نشان داده می شود و به آن پایایی بین کدگذاران گفته می شود

تحلیل گفتمان

تحلیل گفتمان روشی منظم است که برای بررسی محتوای اطلاعات در قالب تبادل در یک محیط استفاده می شود و یا یک روش تحقیقی برای دستیابی به نتایج تکرار پذیر و معتبر از داده ها و زمینه ها است. کلینجر آن را روش مطالعه، تجزیه و تحلیل ارتباط به شکلی نظام مند عینی و کمی به منظور اندازه گیری ادراکات جاری در یک محیط می داند.

تعریف کلینجر دارای سه مفهوم کلیدی است که نیاز به توضیح دارد. نخست این که تحلیل یک گفتمان نظام مندی است. به این معنا گفتمانی که باید تحلیل شود طبق قواعد روشی انتخاب می شود. انتخاب نمونه باید بر اساس روش مناسبی باشد و هر ماده یا گونه باید شانس برابری جهت تحلیل داشته باشد علاوه بر این، فرایند های ارزیابی باید نظام مند باشد و با تمام گفتمان جاری، غالب و مطلوب باید مورد بررسی دقیق و یکسکن عمل شود و در روش های شناخت، تجزیه، تحلیل و مدت زمانی که محققان صرف هنجارها و اشتراکات می کنند باید وحدت رویه وجود داشته باشد. ارزیابی نظام مند دقیقاً به این معنی است که از اصول هدایت کننده مشخصی برای ارزیابی در سرتاسر تحلیل استفاده شود.

دوم آن که تحلیل، گفتمان عینی است. به این معنا که واکنش ها و سوگیری های شخصی محقق نباید در یافته ها دخالت کند و اگر تحقیق توسط محقق دیگری تکرار شود باید نتایج مشابهی به دست آید.

تعاریف عملیاتی و قواعد طبقه بندی گفتمان های جامعه باید آن قدر روشن و جامع باشد که اگر محققان دیگر همان فرایند را طی کنند به همان نتایج برسند بدون وجود مجموعه ای از ملاک ها و روش ها که به طور کامل روش های نمونه گیری و طبقه بندی را مشخص می کند محقق نمی تواند شرط عینیت را برآورده سازد و پایلی نتایج ممکن است مورد تردید باشد با وجود این، عینیت کامل در تحلیل گفتمانی به ندرت حاصل می شود. مشخص کردن واحد تحلیل و تعریف گفتمانی از جمله مواردی هستند که محقق باید در آن ها عینیت را رعایت کند.

سوم، تحلیل گفتمان رویکردی کمی - کیفی است. هدف تحلیل گفتمان، باز نمایی دقیق یک مجموعه اجتماعی - سیاسی است که برای رسیدن به عینیت آن باید کمی گرا نیز بود. با این حال کمی گرایی در حوزه گفتمانی نباید چشم پژوهشگر را نسبت به دیگر روش های اندازه گیری اثر یا تاثیرات بالقوه محیط ببندد این واقعیت که چند کارکرد یا فرهنگ اجتماعی دارای بیشترین فراوانی در یک جامعه باشد، لزوماً بدان معنی نیست که آنها را مهمترین رفتار غالب اجتماعی در محیط دانست

مطالعه موردی

مطالعه موردی روشی برای تنظیم داده های محیطی برای نشان دادن واقعیت های آن محیط است و احد مطالعه می تواند یک سازمان یا یک نهاد اجتماعی و سیاسی و قومی باشد هدف مطالعه شناختن یک دوره تحول یا بخش مهمی از دوره آن در یک واحد است. در مطالعه موردی، تعامل میان عوامل تعیین کننده وضعیت موجود و یا عوامل موثر در رشد و تغییر، عمیقاً بررسی و تجزیه و تحلیل می شود مطالعه موردی یک روش مطالعه طولی است که رشد و توسعه را در طول زمان نشان می دهد و توجه محقق در مطالعه موردی به عنصر سنخیت و نه عنصر هماهنگی و یکپارچگی متمرکز است. زیرا تاکید بر هماهنگی و یکپارچگی مانع از انترزا علمی و تعمیم یافته ها می شود. داده ها در این روش تحقیق ممکن است با روش های گوناگونی جمع آوری شوند از جمله:

- ۱- مشاهداتی که توسط خود محقق انجام می گیرد با اطلاعاتی که توسط نخبگان در مورد خصایص فیزیکی کیفیت های اجتماعی و یا رفتارها حاصل می شود
- ۲- مصاحبه با اعضاء و دیگر افراد مربوط به موضوع در آن حوزه .
- ۳- نظر سنجی و آزمون و تست های گوناگون.
- ۴- داده های ثبت شده از رفتارها، رخدادها، روندها در سازمان و یا نهادهای مشابه مطالعه موردی درباره یک سازمان، تحلیل عمیق را مورد تاکید قرار می دهد گرچه این کار ممکن است برای ساختن فرضیه هایی که باید آزموده شوند مفید واقع گردد اما به تعمیم کلی در سطح گسترده نمی انجامد. برخی مشاهدات نشان داده است آنچه را که در مورد یک سازمان به دست آمده است نمی توان در مورد سازمان مشابه تعمیم داد. کنکاش محیطی تا آنجا که وضعیت غیر عادی یک سازمان را نشان می دهد ممکن

است درست باشد اما اگر محقق در تحلیل عینی از نمونه های موردی کلوی، به طور هماهنگ میان متغیرها روابط مهمی را مشاهده کند، در این صورت ممکن است فرضیه های او تایید شوند و به تعمیم هایی که دارای روائی هستند بیانجامد ولی الزاماً در سازمان و بحران مشابه قابل تعمیم نیست

مطالعه موردی به مطالعه سازمل و مشخصات فرهنگی و رفتاری آنها محدود نمی شود. مطالعه موردی درباره همه بسترهای اجتماعی و سیاسی نواحی کوچک تا شهر های بسیار بزرگ قابل انجام است مطالعه موردی درباره رفتارهای مختلف مردم، معتادان به مواد مخدر، بزهکاران، مهاجران، متصدیان، مسئولان دولتی، اعضای موثر در طبقات سیاسی و گروه های اجتماعی و قومی قابل انجام است

مثلاً مطالعه یک قوم یا عشیره عبارت است از مشاهده کامل تجزیه و تحلیل گروهی از مردم که در یک موقعیت خاص جغرافیایی و با همکاری و اشتراک مساعی با یکدیگر زندگی می کنند در این مطالعات عناصری از زندگی جماعت، مانند موقعیت جغرافیایی، ویژگی های ظاهری، فعالیت های اقتصادی متداول، آب و هوا و منابع طبیعی، رشد تاریخی، الگوی زندگی، ساخت اجتماعی، هدف ها با ارزش ها و الگوهای زندگی افراد یا گروه های معاش، تعلیم و تربیت، انجام مراسم مذهبی و تفریحات را برآورد می سازند و مورد ارزشیابی قرار می دهند.

در حالی که مطالعه موردی روش مناسبی برای تحقیق است اما باید در استفاده از این روش احتیاط های زیر را مراعات کرد

۱- این روش ممکن است به گونه فریبنده ای ساده جلوه کند برای استفاده موثر از آن پژوهشگر باید کاملاً با دانش نظری در زمینه تحقیق آشنا بوده و مهارت لازم را برای جدا کردن متغیرهای مهم از بسیاری از متغیرهای نامربوط دارا باشد معمولاً این گرایش وجود دارد که متغیرها به سبب فریبندگی هایی که دارند نه به سبب اهمیت قاطع آنها انتخاب شوند

۲- سوگیری ذهنی یک تهدید دائمی برای جمع آوری عینی داده ها و تحلیل های موردی است. خطر انتخاب روابط متغیرها بر اساس عقاید از پیش ساخته و مشاهداتی که آشکارا با مطالعه نمونه های بسیار محدود به دست می آید ممکن است محقق را بر آن دارد که به ناحق به روائی نتایج خود اطمینان حاصل کند

۳- نتایج اشتباه‌آممکن است به عواملی نسبت داده شوند که میان آنها یک رابطه محض اما نه یک رابطه علیت وجود دارد در حلی که فرایند مطالعه موردی، همواره در معرض خطای عطف به مسبوق قرار دارد این خطا مشکلی است که تمامی مطالعات کیفی را نیز تهدید می کند

مطالعات مردم شناسی و فرهنگی

این مطالعات یک روش مشاهده در بوم شناسی محیطی است. مطالعات فرهنگ نگارانه در ابتدا مشتمل بر مشارکت محقق در مشاهده و مکالمه و استفاده از وجود تهیه کنندگان گزارش بود که برای مطالعه ویژگی های فرهنگی مردم یک قبیله آفریقایی شکل گرفت تعداد این گروه ها اندک و از نظر موقعیت جغرافیایی و فرهنگی از هم مجزا بودند و در ایفای نقش های اجتماعی خود مهارت چندانی نداشتند و دارای اقتصاد و تکنولوژی ساده ای بودند در این مطالعات ظواهر فرهنگی مانند زبان، ازدواج، زندگی خانوادگی، روش های پرورش کودکان، معتقدات و انجام مراسم مذهبی، روابط اجتماعی و قواعد مربوط به رفتارهای جمعی، نمادهای سیاسی و روش های تولید مورد تجزیه و تحلیل قرار می گرفت.

داده های جمع لوری شده مشتمل بر مشاهده الگوهای رفتاری، تعامل لفظی بین اعضای قبیله و هم چنین افراد مورد مطالعه و پژوهشگران و راهنمایان آنها و آزمایش و بررسی مدارک ثبت شده و مصنوعاتی که می توانست در دسترس محقق قرار گیرد، بود. بعدها بسیاری از مطالعات اولیه مورد این انتقاد قرار گرفت که مردم شناسان برای کسب آگاهی های لازم وقت کمی را در میان مردم قبایل صرف می کنند بنابراین برداشت آنان سطحی است. زبان محلی را نمی آموزند و ناگزیر برای کسب اطلاعات به راهنمایانی که برای انجام این کار تعلیم کافی ندیده اند بیش از اندازه تکیه می کنند به نقطه نظر های فرهنگی خویش بیش از اندازه متکی هستند و نتیجه گیریهایشان بر تعصبات قومی مبتنی است که به پیدایش نظریه های قالبی درباره رشد و توسعه جوامع بدوی منجر می شود.

پژوهشگران بعدی این حقیقت را درک کردند که این گونه مطالعات فاقد روائی خواهد بود مگر آن که مشاهده کننده به موارد زیر توجه نماید:

۱- زمان طولانی تری محقق در محیط بومی تحقیق به سر برد و به صورت عضوی از اعضای اجتماعی آنان درآید.

۲- زبان بومی را بیاموزد تا بتواند بر مبنای تجربیات ذهنی حاکم بر محیط بیاندیشد. احساس کند و مشاهدات خود را بر اساس مفاهیم، احساسات و ارزش های آنان تفسیر و در عین حال قضاوت عینی خود را در تعبیر و تفسیر مشاهدات کامل نماید.

۳- راهنمایان خود را تربیت کند تا داده های میدانی را به گونه ای روشمند به زبان و دیدگاه های فرهنگی آن محیط ثبت کنند.

اصلاح روش های مشاهده شرکت کنندگان موجب شد که عینیت و روائی مشاهدات در مطالعات به گونه ای عمیق تر مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد و در این تحلیل به عناصری توجه شود که در تثبیت این روش موثر باشد.

بسیاری از روش های قدیمی مطالعات بوم شناسانه فرهنگی که در آنها محقق به صورت عضوی از گروه افراد مورد مطالعه در می آمد و ضمن شرکت در فعالیت هایشان آنها را مورد مشاهده قرار می داد، امروزه در تحقیقات جامعه شناسی، روانشناسی، روانشناسی اجتماعی و تعلیم و تربیت نیز به کار می رود. برخی از پیش فرض ها و خصائص این روش ها در اینجا مورد بحث قرار می گیرد.

این مطالعات یک روش کیفی است که در آن اگر هم ابزار کمی جمع آوری داده ها به کار رود، استفاده از این ابزارها بسیار محدود است. پژوهشگر با استفاده از روش مشاهده توأم با مشارکت، افراد مورد مطالعه را در محیطی کاملاً آزاد و طبیعی مشاهده کرده و مورد مذاکره و مصاحبه قرار داده و سبب می شود تا در یک پویایی و تعامل پیچیده که شامل عناصری بیش از مجموعه ای از حقایق، آمارها و شواهد مستقیم است به نتایج دست یابد.

قوت این نوع مطالعه به این دلیل است که رفتار طبیعی در یک موقعیت واقعی زندگی و به دور از محدودیت های ناشی از روش های تحقیقات رسمی تر مورد مشاهده قرار گرفته و روائی بیشتری دارد.

پیش فرض دیگر آن است که رفتار آدمی تحت تاثیر موقعیتی قرار می گیرد که رفتار در آن به وقوع می پیوندد. پژوهشگر باید آن موقعیت، طبیعت بافت اجتماعی، سنت ها، ارزش ها و هنجارهای رفتاری آن را بشناسد. مساله مهم آن است که محقق به عنوان یک مشاهده گر خارجی باید امور را مشاهده، تعبیر و تفسیر کند و در همان حال

در جایگاه افراد مورد مطالعه نیز، امور رامشاهده و تعبیر و تفسیر نمایند که آنها موقعیت را چگونه می بینند و افکار، کلمات و فعالیت های خود و دیگر افراد گروه را چگونه تفسیر می کنند. پژوهشگر به ذهن افراد مورد مطالعه راه می یابد اما در همان حال رفتار آنها را بر اساس دیدگاه های خود مورد تفسیر قرار می دهد

رابطه محققان با افراد مورد مطالعه آنان بر اساس اطمینان و اعتماد استوار است محققان به خود اجازه نمی دهند که در صف صاحبان قدرت و یا افراد مورد مطالعه قرار گیرند. حفظ وضعیت بی تفاوت برای مشاهده توأم با مشارکت امری اساسی است

بر خلاف تحقیق رسمی که جنبه کمی و قیاسی دارد، مشاهده گران شرکت کننده کار خود را بدون عقاید و یا فرضیه های قبلی آغاز می کنند آنها با به کار بردن منطق استقرائی، فرضیه هلی خود را بر مبنای مشاهداتشان می سازند. این فرضیه ها را در فواصل معین و بر اساس مشاهدات جدید دوباره ارزش یابی می کنند و هر گاه شواهد موجود با یافته های قبلی ناهماهنگ باشد در تعدیل آنها می کوشند. آنان برای آزمودن و بهتر ساختن فرضیه های موقت خود به جستجوی شواهد منفی نیز می پردازند این نوع تحقیق از یک نظر ویژگی های یک سلسله تحقیقات پیاپی را دارا است. بر خلاف تحقیقات رسمی، تعبیر و تفسیر تا هنگام نتیجه گیری نهائی به تعویق نمی افتد بلکه یک فرایند پیوسته و مداومی به شمار می رود که فرضیه های آزمایشی را در برابر مشاهدات اصلی در یک موقعیت واقعی مورد آزمایش قرار می دهد

روش های بوم نگاری برای تحقیق و بررسی مسائلی مانند موارد زیر مورد استفاده قرار گرفته است:

- ۱- نقش های رهبری و میزان نفوذ او در یک جامعه
- ۲- روابط فیما بین دو گروه سیاسی اجتماعی
- ۳- تغییر در رفتار و نگرش افراد تحت یک تهاجم فرهنگی ، روانی
- ۴- ساخت طبقه اجتماعی و یا سیاسی در یک لایه اجتماعی قدرت

تحلیل ثانویه داده ها

تحلیل مجدد و بازآزمایی که ترکیبی از دو اصطلاح تکرار و تحقیق مجدد است به عنوان یکی از روش های مهم بررسی درستی و یا نادرستی نتایج حاصل از مطالعات پیشین توصیف شده است. چنانچه با استفاده از آزمودنی های مختلف در زمان ها و موقعیت های متفاوت همان نتایج مطالعات قبلی به دست آید، در این صورت نتایج تحقیق قبلی تقویت می شود و اعتماد به روائی آن تایید می گردد. بازآزمایی تحقیق برای پروردن و بررسی صحت و سقم تعمیم ها و نظریه های جدید امری اساسی است.

این روش مفید که مشتمل است بر تحلیل داده هایی که توسط محقق قبلی جمع آوری شده است ممکن است مستلزم ساختن فرضیه ها و طرح های تجربی و استفاده از روش های تحلیل آماری متفاوتی باشد. در این روش، آزمودنی ها یا موضوع-ها همان افراد و داده ها نیز همان داده های تحقیق قبلی است. روش تحلیل ثانوی دارای مزایایی به شرح زیر است:

۱- محقق جدید ممکن است به آن عینیت ببخشد. نقطه نظر های تازه ای را مطرح کند، سوالات بهتری را به میان آورد و یا فرضیه های بهتری را وارد آزمایش کند چنان که یک روان شناس ممکن است با توجه به دیدگاه خود از داده هایی که قبلاً جمع آوری شده است معنای وسیع تری را به دست آورد تا یک جامعه شناس (و برعکس).

۲- تحلیل ثانوی ممکن است سبب شود که زمینه های تحقیق با تخصص بیشتری مورد مطالعه قرار گیرد و در تهیه طرح های تجربی و تحلیل های آماری آن مهارت بیشتری اعمال شود.

۳- تجزیه و تحلیل ممکن است با صرف وقت و هزینه کمتری انجام گیرد. چون داده ها قبلاً فراهم شده است. بنابراین با تخصیص اعتباری اندک می توان تحقیق را انجام داد. ضرورت نخواهد داشت که بار دیگر موضوع ها یا افراد مورد مطالعه به کار گرفته شوند زیرا آنها برای شرکت در تحقیق قبلی به قدر کافی از فعالیت های خود دور شده اند.

۴- تحلیل ثانوی تجارب مفیدی را برای دانشجویان روش تحقیق فراهم می کند. زیرا به آنها امکان می دهد که به جای داده های صوری و کم اهمیت از داده های واقعی برای تمرین استفاده کنند.

تحلیل ثانوی نقش مهمی را در تحقیقات کیفی ایفا کرده است در هیچ تحقیقی به اندازه تحقیق درباره برابری فرصت‌ها از روش تحلیلی ثانوی استفاده نشده است

مشاهده ژرفا نگر

مشاهده پدیده‌های طبیعی همراه با طبقه‌بندی و اندازه‌گیری سیستماتیک آنها، به پیدایش نظریه‌ها و قوانین نیروهای طبیعت منتهی شده است مشاهده هم‌چنان از خصائص تمامی انواع تحقیق‌های تجربی توصیفی و کیفی به‌شمار می‌رود.

مشاهده مستقیم به عنوان روش جمع‌آوری داده‌ها ممکن است در تحقیق کیفی نقش مهمی را ایفا کند از راه بررسی مستقیم توسط پژوهشگر، نمونه‌هایی از اطلاعات اطمینان‌بخش به بهترین صورت به‌دست می‌آید هنگامی که اطلاعات مورد نظر نمونه‌هایی از امور مادی هستند فرایند جمع‌آوری آنها نسبتاً آسان است و ممکن است شامل طبقه‌بندی، اندازه‌گیری و یا شمردن آنها باشد اما هنگامی که فرایند تحقیق مستلزم مشاهده انسان در حال عمل است، روش مطالعه به مراتب پیچیده‌تر می‌شود.

ممکن است در مطالعه خصائص یک محیط به مشاهده و ثبت اموری مانند سطوح، لایه‌ها، مولفه‌ها، شاخص‌ها، مساحت، امکانات و دیگر موارد مربوط به آن پرداخت آنگاه مناسب بودن امور مشاهده شده را می‌توان از راه مقایسه آنها با معیارهای قابل قبول که قبلاً از راه تحقیق و قضاوت متخصصان معین شده است تعیین کرد.

مشاهده یک روش تصادفی و طرح‌ریزی شده نیست، بلکه به عنوان یک روش تحقیق همیشه باید به صورت دقیق و تخصصی، بر اساس هدفی مشخص، به گونه‌ای سیستماتیکه دقیقاً معطوف به هدف انجام گیرد و مشاهدات کاملاً و به دقت ثبت شوند و مانند سایر روش‌ها صحت و دقت یعنی روایی و اعتبار آنها نیز همواره مورد بررسی قرار گیرد.

مشاهده‌کننده باید بداند که در جستجوی چیست؟ او باید بتواند جنبه‌های مهم موقعیت و نیز عواملی را که در مورد پژوهش بی‌اثر است و یا تاثیر کمی دارد از هم تمیز دهد. البته عینیت مشاهده شرط اساسی است و در موردی باید از روش‌های دقیق و صحیح اندازه‌گیری و ثبت نتایج استفاده شود

مشاهدات سیستماتیک رفتار آدمی در شرایط طبیعی، تا اندازه ای نوعی دخالت در پویایی موقعیت مذکور بشمار می رود. این مداخله، اثرات مغشوش کننده ای در موقعیت ایجاد می کند که نمی توان آن را نادیده گرفت. اعتقاد عموم بر این است که هر گاه مشاهده شونده بداند که رفتار او تحت مشاهده قرار دارد رفتار واقعی خود را بروز نمی دهد. در این صورت موقعیت مشاهده بیش از اندازه ساختگی و غیر طبیعی می شود که در نتیجه رفتارهای مشاهده شده از روائی کافی برخوردار نخواهد بود.

برای آنکه مشاهده از روائی رضایت بخشی برخوردار باشد، باید پیشامد های مهم رفتار که دارای اهمیت واقعی است شناخته شوند. استفاده از قضاوت خبرگان در انتخاب موارد محدود و قابل مشاهده ای از رفتار که روابط آنها با خصائص مورد نظر بر نظریه های صحیح و اثبات شده ای استوار باشد، می تواند دانش و مهارت محقق را تکمیل کند.

هنگامی که محققان به تنهایی خود نقش مشاهده کننده را نیز ایفا می کنند ممکن است ناآگاهانه مشاهده و اتفاقاتی را که با نظریه آنها سازگار نیست نادیده بگیرند. ارزشها، احساسات و نگرش های آنان که بر تجارب گذشته شان استوار است ممکن است مشاهدات آنان را تحریف کند. بهتر آن است که افراد دیگری برای انجام مشاهده به خوبی آماده شوند و نظر محقق تنها به تعبیر و تفسیر مشاهدات خود محدود نشود. مشاهده کنندگان مستقل باید با شرکت در فعالیت های زیر خود را آماده سازند:

- ۱- پروراندن روش هایی برای مشاهده و ثبت مشهودات.
 - ۲- انجام کارورزی و تمرین های آزمایشی.
 - ۳- انتقاد از اقدامات انجام شده در مرحله تمرین های آزمایشی.
- هرگاه پژوهشگران بخواهند در امور مشاهده نیز شرکت کنند، ممکن است مشاهدات خود را با مشاهدات مشاهده گران مستقل به مشارکت بگذارند.

داده های کیفی - محیطی

یکی از راه های شایع در جمع آوری داده های مورد نظر در محیط، ارائه ی پرسش نامه کیفی به جامعه خبرگان مورد پژوهش است. مفید بودن یک فرم اکتشاف محیطی به خوب بودن و دقیق بودن فعالیت های مربوط به تهیه ی آن بستگی دارد. در وهله اول

سوال یا فرضیه مورد پژوهش باید کاملاً دقیق و روشن باشد. داشتن هدف های مشخص در طرح سوال مانع از این می شود که سوالات نامعتبر « یعنی سوالاتی که به شاخص ها و مولفه های محیطی مورد نظر شما مربوط است ولی دقیقاً آن را نمی سنجد » مطرح شود. این مساله ی ساده ای است که هر کس می تواند با دقت بیشتر در موقع طرح سوال از آن بپرهیزد. بنابراین بیان قبلی هدف ها و توجه به آنها یکی از عوامل بسیار مهم است.

البته مطالعات پانل محدودیت هایی نیز دارد یکی از محدودیت ها این است که مطالعه ی پانل هم به اعضای خبره و هم به پژوهشگر نیاز دارد. که باید اعضای پانل را پیگیری کند. اگر محیطی که برای این مطالعه انتخاب می شود تغییر کند نتایج قابل تعمیم به محیطی که نمونه ی پانل از آن انتخاب شده است نیست. بهترین کاربرد مطالعات پانل، مطالعه در جامعه های ایستا و در مدت زمانی خاص است

نظام بندی داده های کیفی

برای کمک به ثبت اطلاعات به دست آمده از ره مشاهده در روش کیفی، طرح های زیادی در چک لیست به کار رفته است. مولفه های محیطی، مقیاس های درجه بندی، امتیاز دهی، درجه بندی ابزار نظام بندی شده یا روشمندی هستند که برای تلخیص و یا توصیف کمی داده های جمع آوری شده از راه مشاهده یا بررسی به کار می روند

فرم سنجش محیط: این فرم ساده ترین وسیله و شامل فهرستی از محورهای سنجش محیط است. پاسخ مثبت یا منفی مربوط به هر گونه شاخص را می توان با گذاشتن کلمه آری یا نه مشخص کرد. نوع و یا تعداد موارد مطرح شده در چک لیست محیط را می توان با به کار بردن کلمات و یا شماره های منسب نشان داد. این ابزار ساده، ثبت مشاهدات را نظام بندی و تسهیل می کند.

مقیاس درجه بندی: مقیاس درجه بندی مستلزم توصیف کیفی شمار محدودی از جنبه های اشیاء یا صفات اشخاص است. طبقه بندی را می توان به صورت طبقات پنج گانه مانند زیر انجام داد:

فوق العاده	بالاتر از متوسط	متوسط	رضایت بخش	ضعیف
عالی	خوب	متوسط	زیر متوسط	ضعیف
همیشه	غالباً	گاهی	به ندرت	هرگز

یکی دیگر از انواع مقیاس، درجه بندی به صورت توصیف رفتاری یا محیطی است. توصیف رفتار ممکن است بسیار روشن و مشخص بیان شود به گونه ای که قضاوت کننده بتواند به روشنی خصیصه ای را که می خواهد درجه بندی کند بفهمد. به عنوان مثال، به جای این که توان رهبری یک فرد با درجه فوق العاده و یا بالاتر از متوسط توصیف شود، شاید آسان تر باشد که تعیین شود "آیا همیشه در همکاران خود نفوذ قوی دارد" و "یا گاهی می تواند دیگران را برای انجام کار به حرکت درآورد".

ابزارهای کاوش محیطی در مطالعات کیفی

مشاهده به عنوان یکی از فرایندهای جمع آوری داده ها در تحقیق، مستلزم داشتن روحیه قوی علمی و دقت و سخت گیری است. معیارهای زیر از مشخصات مشاهده گر و عمل مشاهده است:

- مشاهده به دقت طرح ریزی می شود. دارای نظام بندی است و با دقت و بینش کافی صورت می گیرد. مشاهده کننده می داند که در جستجوی چیست. امور نامربوط در موقعیت را می شناسد و تحت تاثیر رفتارهای هیجانی و یا اتفاقات غیر عادی رفتار قرار نمی گیرد.

- مشاهده کننده از یکپارچگی و تمامیت آنچه که مشاهده می کند آگاه است. گرچه نسبت به جزئیات مهم هوشیار است، اما در عین حال می داند که غالباً کل مشاهده از مجموع اجزاء آن بیشتر است. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

- مشاهده کننده دارای روشی عینی است. سوگیریهای احتمالی خود را می شناسد و تلاش می کند تا نفوذ خود را نسبت به آنچه که مشاهده می کند و یا گزارش می دهد ذائل سازد.

- مشاهده کننده حقایق را از تعبیر و تفسیر حقایق جدا می کند. او ابتدا حقایق را مشاهده می کند و تفسیر آن را بعداً انجام می دهد.

- مشاهدات در هر زمان که ممکن باشد مورد بازبینی و بررسی مجدد قرار می گیرند و این کار از راه تکرار مشاهده و یا مقایسه آن با مشاهده دیگر مشاهده کنندگان ماهر صورت می گیرد.

- مشاهدات به دقت و از روی کاردانی ثبت می شوند. مشاهده گر برای نظام بندی، به کمیت درآوردن و ضبط نتایج خود از ابزارهای مناسب استفاده می کند

پرسشنامه

یکی از مشکلات پژوهش به وسیله پرسشنامه، احتمال سوال های بدون پاسخ است. اعتبار پژوهش های پرسشنامه ای بستگی به میزان پاسخ ها و کمیت پاسخ ها دارد. میزان پاسخ عبارت است از درصد پاسخ دهندگانی که پرسشنامه را برمی گردانند و کمیت پاسخ عبارت است از کامل بودن داده ها (اطلاعات). مشکل بی پاسخ ها این است که احتمال خطا را افزایش می دهند چرا که پاسخ دهندگان ممکن است نماینده گروهی که می خواهیم در مورد آن پژوهش کنیم نباشند.

البته بدیهی است که هر چه میزان پاسخ بالاتر باشد پژوهش بهتر صورت می گیرد اما اکثراً می توان تا حدودی مساله بی پاسخی را تحلیل کرد. در این صورت سوال این است که تا چه اندازه از میزان پاسخ قابل قبول است؟ در این مورد اختلاف نظر وجود دارد.

محاسن روش مشاهده

با توجه به حضور محقق یا مشاهد گر در محیط و برقراری ارتباط مستقیم شنوایی و بینایی، اطلاعات واقعی و دقیقی به دست محقق می رسد و از این حیث، بهترین روش در بین سایر روش های گردآوری اطلاعات است.

معایب روش مشاهده

- ۱- روش مشاهده در جامعه ای محدود و در مطالعات موردی کاربرد دارد و برای مطالعات وسیع و جامعه ای بزرگ مناسب نیست زیرا تدارکات مشاهده گران ورزیده و متعدد مقدور نیست و با تعداد محدود مشاهده گر نیز مشاهده جامعه ی بزرگ عملی نیست
- ۲- در مشاهده ی غیر علنی و پنهانی امکان ثبت فوری مشاهدات مقدور نیست و امکان دارد بر اثر ضعف حافظه ی مشاهده گر بخشی از اطلاعات از ذهن او محو گردد؛ زیرا که حافظه و ذهن گزینشی عمل می کند

- ۳- وجود محقق و مشاهده گر در محیط باعث می گردد که شرایط عادی و طبیعی آن تغییر کند و حالت غیر عادی و غیر طبیعی به خود بگیرد؛ در چنین شرایطی اطلاعات دریافتی از روش مشاهده فاقد اعتبار لازم است.
- ۴- مشاهده برای تحقیقات تداومی که زمان طولانی را طلب می کند، روشی مقرون به صرفه نیست.
- ۵- محدودیت قلمرو دید مشاهده گر مانع از این می شود که تمام صحنه و میدان را مشاهده کند و این محدودیت علاوه بر قلمرو جغرافیایی میدان مشاهده، شامل مواردی که در زوایای بی روح یا به اصطلاح در نقاط کور قرار می گیرند، نیز می گردد.

میزگرد و مصاحبه خبرگی

محیط شناسی تفکر مدار در قالب میزگرد و مصاحبه خبرگی یک روش موثر برای محیط شناسی است اما نیاز به زمان و کوشش بیشتری نسبت به فرم های محیطی دارد. استفاده از این روش نسبت به فرم های محیطی سه مزیت دارد:

- ۱- با استفاده از فرم های پرسشی مشکل بی پاسخی را نخواهیم داشت.
- ۲- برخورد خبرگی فرصتی را برای به دست آوردن اطلاعات عمیق تر، جزئیات بیشتر و اگر لازم باشد روشن کردن بهتر سوالات را فراهم می کند.
- ۳- این روش را می توان برای افرادی برای مثال مسئولین دیر دسترس و پر مشغله که قادر نیستیم از آنها به صورت دیگری اطلاعات به دست آورد، مورد استفاده قرار داد.

سوال رویاروی: سوالات رویاروی نیز مانند پرسشنامه های محیطی می تواند باز و یا بسته با ساختارهای متفاوت باشد و امکان استفاده از سوالات ساختار نیافته در آن بیشتر از پرسش نامه است. علت این است که به خاطر وجود خبرگان در این روش احتمال تعبیر و تفسیرهای متفاوت از سوال کمتر است و به طور کل تمام پاسخ دهندگان به یک سری سوالات تقریباً یکسان پاسخ می دهند.

هدایت کانون های مباحثه: جمع آوری اطلاعات به هر شکلی صورت گیرد، محقق باید آمادگی هایی برای هدایت جمع خبرگان را داشته باشد. آنان باید برای هدایت

مباحثه یا مصاحبه به سبک مورد نظر تعلیم یابند و نیز اطلاعاتی در مورد این روش به آنها آموخته شود. زمانی که بیش از یک محقق مورد استفاده قرار می گیرد شباهت کار آنها باید مورد بررسی قرار گیرد پاسخ دهندگان باید در مورد اهداف مطالعه و اهمیت مشارکت آنها در جمع دیگران به خوبی آگاه شوند از آنجایی که لازمه هم فکری و مناظره در موضع برقراری رابطه است، مهم است که محقق بتواند یک رابطه خوب با جمع خبرگان برقرار کند این رابطه باید دوستانه باشد نه خیلی صمیمی

تجزیه و تحلیل تحقیق محیطی

تحقیقات محیطی دارای چند مزیت مشخص است. نخست، از آن می توان برای بررسی مشکلات در شرایط واقعی استفاده کرد. دوم هزینه تحقیقات محیطی با توجه به مقدار اطلاعاتی که جمع آوری می شود معقولانه است. علاوه بر این، محققان می توانند هزینه ها را با انتخاب یکی از چهار نوع مهم شناخت مولفه های محیطی کنترل کنند. مزیت سوم این است که مقدار زیادی از داده ها را می توان به طریق آسانی به نسبت از مشاهدات محیطی به دست آورد و سپس با امکان آزمودن متغیرهای مختلف این فرصت محیطی را به محقق داد تا آزمون چند متغیره برای تحلیل داده ها استفاده کند. روش های برآورد و ارزشیابی رخداد ممکن است بعضی یا همه شقوق را فراهم کند یکی از شهر های کشور با مشکل ساختمان مدارس روبروست تجهیزات آموزشی موجود نامناسب است و اگر روال فعلی ادامه یابد ممکن است وضع در آینده از این هم بدتر شود. مدیران آموزشی می دانند که مساله ای وجود دارد اما این را هم می دانند که این آگاهی مبهم نمی تواند مبنای مناسبی برای رفع اشکال باشد برای ایجاد مبنای مناسب جهت حل مساله باید سه مرحله طی شود:

مرحله اول شامل تجزیه و تحلیل منظم شرایط موجود است. تعداد کودکانی که باید مورد تعلیم قرار گیرند چند نفر است؟ چند نفر از کودکان به سن آموزش پیش از دبستان رسیده اند؟ کجا زندگی می کنند؟ در حال حاضر چند کلاس درس وجود دارد؟ این کلاس ها تا چه اندازه مناسب هستند؟ اندازه متوسط کلاس ها چیست؟ محل ساختمان فعلی در رابطه با محل سکونت مردم چگونه است؟ امکانات تهیه غذا، استفاده

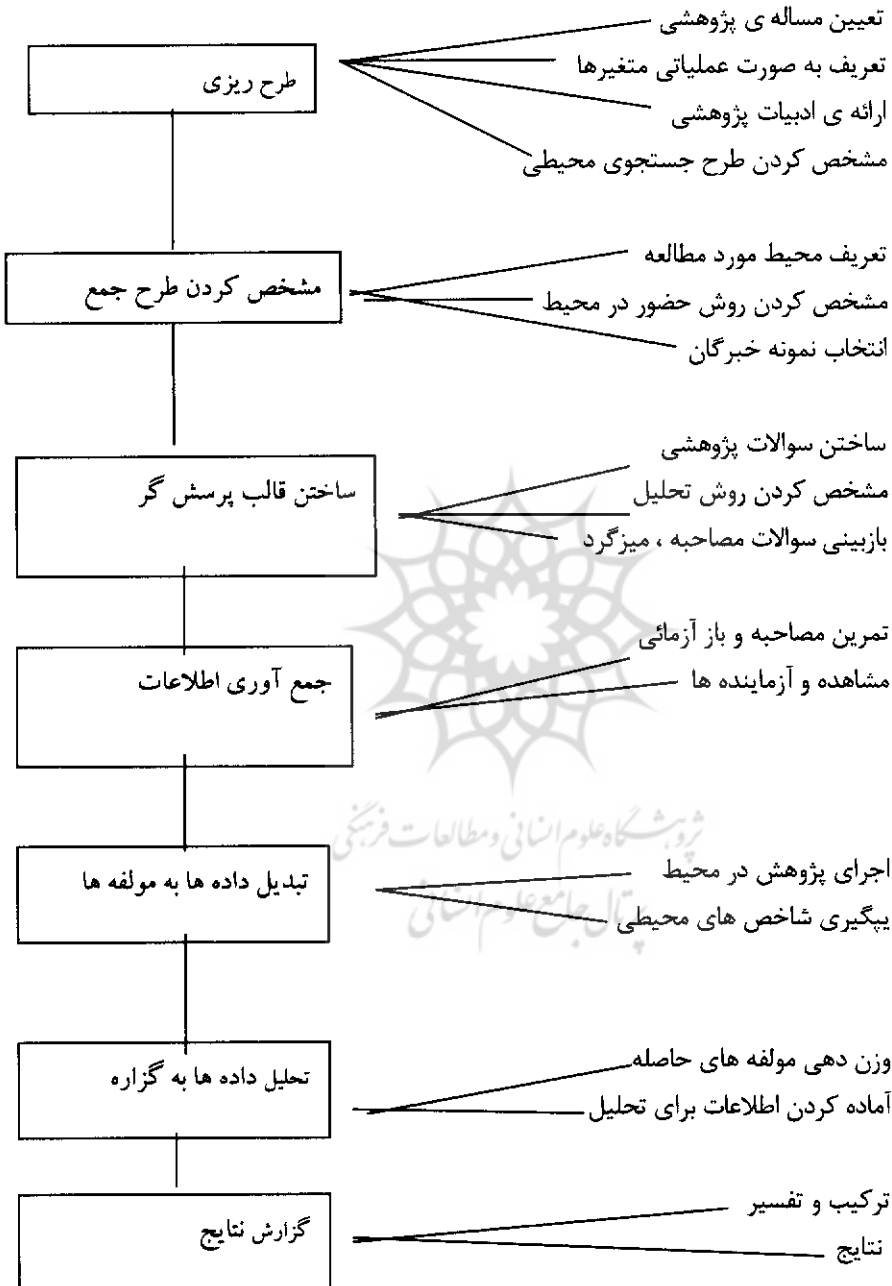
از کتابخانه، وسائل بهداشتی و خدمات تفریحی تا چه اندازه مناسب است؟ بودجه سالیانه فعلی چه میزان است؟ میان این بودجه و نوع پرداخت مالیات ها و قدرت مالی مردم محل برای فراهم کردن آن چه فاصله ای وجود دارد؟ کودکان در کجا زندگی خواهند کرد؟ چند ساختمان و کلاس لازم خواهد بود؟ برای خدمات مدارس خاص، کتابخانه، سالن های ورزش، و زمین های بازی که نیاز آموزشی مورد نظر را تامین می کند، چه نوع تسهیلاتی باید فراهم شود؟

در مرحله سوم راه رسیدن به هدف هایی که با تجزیه و تحلیل مرحله دوم تعیین شده است مورد بررسی قرار می گیرد. چه نوع ساختمان هایی باید ساخته شود؟ آیا مدارس باید برای کلاس های اول تا پایان متوسطه طراحی شوند و یا برای ۵ ساله ابتدایی مدارس جداگانه و برای سه کلاس دوره اول متوسطه نیز احداث ساختمان های جداگانه ای طرح ریزی شود؟ اعتبارات لازم را چگونه می توان فراهم کرد؟ نرخ مالیات چه موقع و چقدر باید اضافه شود؟ برنامه احداث ساختمان ها از چه زمانی باید آغاز شود؟

پاسخ بسیاری از سوالات مطرح شده در مرحله سوم را می توان با تجزیه و تحلیل کارهای انجام شده در سایر شهرستان ها، نقطه نظرات خبرگان این حوزه که در موضوع تشکیلات مدرسه ای و برنامه ریزی اجتماعی مالی تخصص دارند به دست آورد. البته باید دانست تحلیل نیازها تنها یک جنبه از مسائل مهم آموزشی برای فراهم کردن امکانات و برنامه های آموزشی مورد نیاز در حوزه این بحران را شامل می شود. مسائل دیگری مانند برنامه های درسی، وسائل ایاب و ذهاب شاگردان و کارکنان آموزشی هنوز باقی است. این مسائل را نیز می توان با استفاده از روش های مشابه برآورد، ارزشیابی و مورد مطالعه قرار داد و به حل آنها پرداخت.

داده های به دست آمده از محیط شناسی می تواند با هر روش مناسب با توجه به هدف اکتشاف محیطی مورد تحلیل قرار گیرند در روش های جستجوی محیطی حداقل جزئی از نتایج به صورت توصیفی گزارش می شود اغلب نسبت یا درصد خبرگانی که به سوال پاسخ داده اند محاسبه می شود.

مراحل پژوهشی در تحقیقات محیطی

جستجوی محیط تحقیق به صورت موفقیت آمیز کار ساده ای نیست. مشکلات زیادی وجود دارد که می تواند از قابلیت تعمیم پذیری داده های محیطی بکاهد. برخی از این مشکلات عبارتند از :

مشخص نبودن شاخص ها، نبودن شاخص های کافی برای آزمون و بازنگری داده ها، عدم ارتباط سوال ها با واقعیت های محیطی، نیافتن پاسخ در محیط، ضعف پاسخ دهندگان و در نتیجه کاهش تعمیم پذیری نتایج محیطی. به هر حال طرح ریزی دقیق در جستجوی محیط و دقت در اجرای آن می تواند بسیاری از مشکلات را از بین ببرد.

نتیجه گیری

روش شناسی محیطی شامل یک سری مراحل اجرائی است که هر کدام باید به دقت طرح ریزی شود. اولین و اساسی ترین قدم این است که منطقه و مساله پژوهشی تعریف شود. تعریف مساله یا سوال پژوهشی باید شامل محیط مشخص و دقیقی از متغیرهای مورد مطالعه و ادبیات آنها باشد. متغیرهای مورد مطالعه در محیط باید به صورت عملی تعریف شوند و پژوهشگر از ارتباطات بین متغیرهای روان شناختی و جامعه شناختی مورد مطالعه اطلاعات کافی داشته باشد. که این اطلاعات او را در جهت ساختن سوال های پرسش نامه یاری خواهد کرد.

قدم بعدی ارائه طرح میدان از محیط انتخابی است. محیطی که قصد نمونه گیری از آن را داریم باید دقیقا تعریف شده، سپس از طرح مناسب نمونه گیری استفاده شود. قدم بعدی، جمع آوری اطلاعات است. در محیط هایی که توسط مصاحبه یا پرسش نامه مورد پژوهش قرار می گیرند، این مرحله، مرحله ای بسیار حساس و مهم است. چرا که در این صورت پرسش نامه باید تهیه شده و مصاحبه گرها و مشاهده کنندگان به خوبی تعلیم دیده باشند.

تصمیم در مورد نوع اطلاعات جمع آوری شده، ساختار سوالات و چگونگی خلاصه و تحلیل داده ها در این مرحله صورت گرفته و از مراحل بسیار اساسی زمینه یابی است. عدم دقت در چگونگی ساختن مواد و پرسشنامه یا تعلیم مصاحبه گران به راحتی می تواند اعتبار پژوهش را به مخاطره بیندازد.

کمی تغییر در تحلیل مطالعات محیطی می تواند موجب مطالعه سازمان های بزرگ ملی را به وجود آورد. طرح سازمان های بزرگ به جای کل محیط از یک سطح ملی استفاده می شود

مطالعه ی اکتشافی در محیط های وسیع و گسترده پژوهشگر را قادر می سازد که تغییر را در طول زمان مورد مطالعه قرار دهد اما چون در مطالعه ی محیطی نمونه های تصادفی متفاوت در مرحله ی جمع آوری داده ها انتخاب می شوند، نتایج این مطالعه فقط در مورد جوامع مشابه قابل تعمیم است بدین معنا که در این مطالعه نمی توان دقیقاً تعیین کرد که کدام یک از عوامل محیطی، جهت تغییر در دیگر محیط ها می توانند موثر باشند

منابع تحقیق:

۱. بست، جان دیلیو، روش های تحقیق در علوم تربیتی و رفتاری، (۱۳۷۹) ترجمه حسن پاشا شریفی و نرگس طالقانی انتشارات رشد، تهران (تاریخ انتشار به زبان اصلی ۱۹۸۳).
۲. دلاور، علی، مبانی نظری و علمی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، انتشارات رشد، تهران ۱۳۷۴.
۳. سرمه، زهر، عباس بازرگان و الهه حجازی روش های تحقیق در علوم رفتاری، موسسه انتشارات آگاه، تهران ۱۳۷۶.
۴. شریفی، حسن پاشا، هر معلم باید یک محقق آموزشی باشد، مجله رشد تکنولوژی آموزشی، وزارت آموزش و پرورش مجموعه مقاله های انتشار یافته در سالهای ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۱، تهران.
۵. شریفی، نسترن (۱۳۷۹) تحقیق در یک نگاه، ویژه نامه روان شناسی، سال دوم شماره ۲۱ و ۲۲ خرداد و تیر ۱۳۷۹، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن.
۶. کرلینجر، فردان، مبانی پژوهش در علوم رفتاری، جلد اول، ترجمه حسن پاشا شریفی و جعفر نجفی زند، نشر آوای نور، تهران ۱۳۷۴ (تاریخ انتشار به زبان اصلی، ۱۹۸۶).
۷. کرلینجر، فردان، مبانی پژوهش در علوم رفتاری، جلد دوم، ترجمه حسن پاشا شریفی و جعفر نجفی زند، نشر آوای نور، تهران ۱۳۷۶ (تاریخ انتشار به زبان اصلی، ۱۹۸۶).
۸. مارشال، کاترین، وراسمن، گرچن، ب. (۱۳۷۷) روش تحقیق کیفی، ترجمه علی پارساییان و سید محمد اعرابی، نشر دفتر پژوهش های فرهنگی، تهران، (تاریخ نشر به زبان اصلی، ۱۹۹۵).
۹. مگنوسون، دیوید، مبانی نظری آزمون های روانی، ترجمه محمد نقی براهنی، انتشارات دانشگاه تهران.
۱۰. دواس، باقر، پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ نایبی. تهران نشرنی. ۱۳۸۰.

۱۱. کاستنر، مولر و شوسلر، استدلال در جامعه شناسی. ترجمه هوشنگ ناییبی. تهران: نشرنی ۱۳۷۶.

و تمینیک، دیک، کاربرد تحلیل، ترجمه حمید ابریشمی و تیمور محمدی. تهران، انتشارات دانشگاه تهران ۱۳۷۴.

1. Dissertation Abstracts International - Xerox University Microfilms, University Microfilms International, ProQuest Information and Learning Company - Dissertations, Academic - 1993
2. QUALITATIVE MARKET RESEARCH: A Comprehensive Guide - Hy Mariampolski - Business & Economics - 2001 - page 31
3. The Sustainability Curriculum: The Challenge for Higher Education - John Blewitt, Cedric Cullingford - Education - 2004 - page 258
4. Advancing Social Justice Through Clinical Practice - Etiony Aldarondo - Psychology - 2007 - page 46
5. Issues in Educational Research: Qualitative Methods - Robert G. Burgess - Education - 1985 - page 89
6. CRIMINOLOGICAL RESEARCH: Understanding Qualitative Methods - Lesley Noaks, Emma Wincup - Social Science - 2004 - page 196
7. Essential Guide to Qualitative Methods in Organizational Research - Catherine Cassell, Gillian Symon - Business & Economics - 2004 - page 38
8. Essential Guide to Qualitative Methods in Organizational Research - Catherine Cassell, Gillian Symon - Business & Economics - 2004 - page 38
9. Psychology of Education: Major Themes - Peter K. Smith, Anthony D. Pellegrini - Education - 2000 - page 62
10. What Works?: Evidence-Based Policy and Practice in Public Services - Sandra M. Nutley, H. T. O. Davies, Peter C. Smith - Political Science - 2000 - page 38
11. Qualitative Research in Nursing: Advancing the Humanistic Imperative - Helen Streubert Speziale, Dona Rinaldi Carpenter - Medical - 2006 - page 47
12. Qualitative Research Methods: The Interplay of Ideology and Social ... - James M. Mbuva - Social Science - 2003 - page 23
13. Nursing Research: A Qualitative Perspective - Patricia L. Munhall - Medical - 2006 - page 62
14. Qualitative Research on Communication Aspects of the Canadian Environmental ... - Health Canada, Canada. Health Canada, Decima Research, Decima Research, Canada - 2005
15. Qualitative Research in Sociology: An Introduction - Amir Marvasti - Social Science - 2004 - page 16

16. Qualitative Research: Analysis Types and Software Tools - Renata Tesch - Education - 1990 - page 30
17. Providing Consumers with Web-based Information on the Environmental Effects ...- Dick Nye, Dept. of Energy, Oak Ridge National Laboratory, United States – 2003
18. Proposals that Work: A Guide for Planning Dissertations and Grant Proposals - Lawrence F. Locke, Waneen Wyrick Spirduso, Stephen J. Silverman - Reference - 2007 - page 35
19. Reliability and Validity in Qualitative Research - Jerome Kirk, Marc L. Miller - Medical - 1986 - page 88
20. Sociological Abstracts - Leo P. Chall - Sociology - 1952
21. The Handbook for Focus Group Research: the Handbook (p 2nd Ed) for Focus ... - Thomas L. Greenbaum - Social Science - 1998 - page 22
22. Qualitative Research Design: An Interactive Approach - Joseph Alex Maxwell - Social Science - 2005 - page 19
23. Using Computers in Qualitative Research: Edited - Nigel G. Fielding and ... - Nigel G. Fielding, Raymond M. Lee - Reference - 1991 - page 21
24. Redesigning Environmental Valuation: Mixing Methods Within Stated Preference ... - Neil A. Powe - Business & Economics - 2007 - page 20
25. An Introduction to Qualitative Research: an Introduction to Qualitative (p 3 ... - Page 163
26. by Uwe Flick - Reference - 2006 - page 44
27. Emerging Trends And Challenges in Information Technology Management: 2006 ... - Mehdi Khosrow-Pour, Mehdi Khosrowpour - Technology & Engineering - 2006 - page 11
28. Qualitative research: theory, method and practice - David Silverman - Social Science - 2004 - page 39
29. Qualitative Methods for Health Research - Page 3 - Judith Green, Nicki Thorogood - Medical - 2004 - page 26
30. The Dissertation Journey: A Practical and Comprehensive Guide to Planning ... - Carol M. Roberts - Education - 2004 - page 25
31. Encyclopedia of Tourism - Page 478 - Jafar Jafari - Business & Economics - 2000 - page 68
32. Teamwork in Qualitative Research. Health and Environment.
33. A New Look at Thai Aids: Perspectives From The Margin - Page 33 - Graham Fordham - Social Science - 2004 - page 31
34. Environment and Planning - Page 37 - Pion (Firm) - Sociology, Urban – 1983
35. Environment & Planning A. - Page 27 - Pion (Firm) - City planning - 1988
36. Handbook of Mixed Methods in Social & Behavioral Research: Handbook of Mixed ... - Abbas Tashakkori, Charles Teddlie - Social Science - 2003 - page 68

37. Foundations of Qualitative Research: Interpretive and Critical Approaches - Jerry W. Willis, Muktha Jost, Rema Nilakanta - Social Science - 2007 - page 37
38. The Real Life Guide to Accounting Research: A Behind-the-scenes View of ... - Christopher Humphrey, Bill Lee - Business & Economics - 2004 - page 59
39. research methods and organization studies - Alan Bryman, Bryman Alan - Social Science - 1989 - page 30
40. Handbook of Media Management and Economics - Alan B. Albarran, Sylvia M. Chan-Olmsted, Michael O. Wirth - Business & Economics - 2006 - page 50
41. Critical Issues in Qualitative Research Methods: Critical Issues in ... - Janice M. Morse - Social Science - 1994 - page 39
42. Evidence-based rehabilitation: a guide to practice - Mitchell Scheiman, Mary Law - Medical - 2002 - page 64
43. Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and ... - Jane Ritchie, Jane Lewis - Social sciences - 2003 - page 33
44. Designing Qualitative Research - Catherine Marshall, Gretchen B. Rossman - Social Science - 2006 - page 262
45. The SAGE Handbook of Qualitative Research: the Sage Handbook of Qualitative ... - Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln - Social Science - 2005 - page 12
46. The Practice of Nursing Research: Conduct, Critique, and Utilization - Nancy Burns, Susan K. Grove - Medical - 2005 - page 70
47. Handbook of disability studies: Handbook of Disability (p) Studies - Page 163 - Gary L. Albrecht, Katherine D. Seelman, Michael Bury - Reference - 2003 - page 86
48. Qualitative Research and Evaluation Methods: Qualitative Research (c 3/ed ... - Page 38
49. Michael Quinn Patton - Social Science - 2002 - page 58
50. Methodological Issues in Accounting Research: Theories and Methods - Zahirul Hoque - Business & Economics - 2006 - page 58
51. Handbook of research in emotional and behavioral disorders - Robert Bruce Rutherford, Mary M. Quinn, Sarup R. Mathur - Education - 2004 - page 62
52. Qualitative Research in Intelligence and Marketing: The New Strategic ... - Alf H. Walle - Business & Economics - 2001 - page 26
53. Handbook of qualitative research methods for international business - Rebecca Marschan-Piekkari, Catherine Welch - Business & Economics - 2004 - page 60